

GIRONA 1939: PORTA DE L'EXILI. NOUS TESTIMONIS*

GIRONA 1939: PORTA DE L'EXILI (GATEWAY TO EXILE). NEW TESTIMONIES

JOAQUIM NADAL I FARRERAS
ICRPC/CERCA

L'any 2021 vaig publicar a l'editorial L'Avenç el llibre *Girona 1939: porta de l'exili. Escrits del final de la Guerra Civil*, on recollia com a editor diversos testimonis del paper exercit per la ciutat de Girona entre els dies 24 de gener i 4 de febrer de 1939 com un dels escenaris del final de la Guerra Civil a Catalunya; centre d'acollida improvisat de milers de ciutadans de tot Catalunya i d'altres parts de l'Estat que n'havien fet una darrera etapa segura abans de l'abandonament definitiu. El conjunt dels escrits, majoritàriament d'escriptors i de polítics que emprendrien el camí de l'exili, transmet una barreja de dramatisme, tendresa i nostàlgia sovint indestruïbles. Els testimonis recullen les imatges de la corrua de gent que emprèn el camí de la diàspora en una desfilada terrible, amalgama bigarrada de soldats i civils, de gent a peu i a cavall, estirant maletes, bosses i altres elements, autèntiques baluernes que acabarien omplint les cunetes de la carretera. En la barreja distingim l'exili dels notables, molts amb la possibilitat de viatjar amb camions de l'exèrcit o autobusos de l'administració, i l'exili anònim d'homes i dones, compromesos políticament o simplement empesos per la por, que buscaven refugi lluny de les represàlies desbocades que ja es podien intuir. En la tensió d'aquests darrers dies sorgeixen les reaccions humanes més primàries i els heroismes més sublims.

(*) Article redactat amb motiu de la comunicació al Simposi *L'exili de 1939. Tornant-hi a pensar*, que va tenir lloc el 16 i 17 d'octubre de 2024, a l'Institut d'Estudis Catalans, organitzat per la Societat Catalana d'Estudis Històrics, filial de l'IEC, i el Centre d'Història Contemporània de Catalunya, del Departament de Justícia, Drets i Memòria de la Generalitat de Catalunya. Hi van participar Jaume Sobrequès, José M. Murià, Josep Maria Figueres, Pelai Pagès, Alba Gómez Escudero, Montserrat Besses, Montserrat Armengou, Maria Campillo, Mercè Morales Montoya, María Pilar Molina Javierre, Gemma Duran Alavedra i Josep-Lluís Carod Rovira.

La recepció del llibre va ser molt positiva i mentre s'anava difonent vaig trobar o vaig rebre noves referències significatives que m'ha semblat oportú aplegar. Una possibilitat era afegir-les en una nova edició improbable del llibre. Una altra proposar aquests nous textos com una aportació a aquesta jornada sobre l'exili. En realitat, els testimonis sobre Girona ens situen a la porta de l'exili, a l'avantsala del gran drama que centenars de milers de ciutadans van viure durant dècades tot esperant, alguns inútilment, la fi de la dictadura, que molts no arribarien a veure.

En aquest recull adquireixen un protagonisme reforçat els episodis de la ruta cap a l'exili dels escriptors catalans que van passar per Girona i van fer etapa a Can Pol de Montfullà. Els textos de Miquel Joseph Mayol i de José Francés són un bon complement dels textos ja publicats i un element de contrast per entendre les singularitats de caràcters forts i dels egoismes personals, accentuats en alguns casos per les penúries materials i psicològiques d'aquell context. Carles Fontserè i Pietro Nenni afegeixen noves visions a l'aspecte més nuclear del camí de l'exili: l'amuntegament de persones i estris diversos en el camí inexorable al costat de la ponderació del caos i la desorganització final.

Presenta una dimensió rellevant el 4 de febrer, la data de l'ocupació de Girona per part de la IV Divisió de Navarra: recordem alguns testimonis puntuals de gent que ho va viure directament i ens remetem a algun text del llibre com a referència, mentre que hi afegim testimonis esparsos i singulars que atorguen al moment històric una dimensió viscuda plural, i molt especialment el testimoni de les Butinyanes, que, en la recuperació de la vida conventual i el desplegament del nacionalcatolicisme explicarien retrospectivament molt en l'estil de l'època les vicissituds viscudes durant els anys de la guerra i la contemporització amb els comitès per salvar el convent i la cripta i garantir la continuïtat de l'atenció a més de 800 persones diàriament en els menjars i l'aixopluc.

Finalment, com vaig fer en el llibre, reservo un paper troncal i final a la figura de Carles Rahola. Assassinat el 15 de març de 1939 a la tàpia del cementiri de Girona, tanca l'episodi de la guerra i esdevé el símbol més viu de la repressió de la dictadura. El testimoni de la seva generositat i humanitat en els darrers dies de la guerra a Girona és el contrapunt a la barbàrie desfermada. Un cop més, la ciutat expia la ignomínia d'una mort inexplicable. Una mort, malgrat tot, que ho explica tot.

DOCUMENT 1

MIQUEL JOSEPH I MAYOL. ENTRE BARCELONA, GIRONA
I CAN POL DE MONTFULLÀ

Impressor i escriptor nascut a Granollers el 1903, morí a Panamà el 1983. Molt implicat en la impremta familiar ell mateix va ser el fundador de la *Revista de Granollers* i va fundar, amb d'altres, el patronat del Museu de Granollers. Va ser funcionari de la Generalitat, secretari del conseller Ventura Gassol i membre del Servei de Protecció del Patrimoni de la Generalitat. Va ser un dels artífexs de les operacions de salvament del patrimoni i un actor directe en els trasllats d'obres d'art des d'Olot a París per a l'exposició d'art medieval català de 1937 al Museu del Jeu de Paume. Fruit d'aquesta tasca fou el seu llibre pioner i testimoni excepcional: *El salvament del patrimoni artístic català durant la Guerra Civil* (Barcelona, Pòrtic, 1971). Per la seva banda, en els moments finals de la guerra es va fer càrrec de conduir els escriptors catalans cap a França organitzant les expedicions del bibliobús i d'altres en el marc dels associats a la Institució de les Lletres Catalanes. A l'exili, a diversos països llatinoamericans, va exercir d'impressor d'èxit. Va tornar intermitentment i sempre va mantenir un peu a Granollers. Aquí recollim alguns textos de les seves memòries de l'èxode. La peripècia final amb el bibliobús hi té un paper rellevant.⁵²⁴

524. Miquel JOSEPH I MAYOL (1974), *Opus IV. Èxode 1939. De retorn a Catalunya*, Barcelona, Ed. Pòrtic. Una edició comentada i amb intercal·lacions va ser feta a cura de Quim Torra i Jaume Ciurana (2008): *Miquel Joseph i Mayol: el Bibliobús de la llibertat. La caiguda de Catalunya i l'èxode dels intel·lectuals catalans*, Barcelona, Símbol editors. Algunes referències més escadusseres però plenes de sentit a Maria C. CUGUERO I CONCHELLO; Maria Teresa BOADA I VILALLONGA i Vicenç ALLUÉ I BLANCH (1995), *El servei de biblioteques del front 1936-1939*, Barcelona, Diputació, p. 156 i seg.

La nòmina dels escriptors exiliats, d'acord amb la narració de Joseph i comentada pels curadors de l'edició, inclou els següents autors i les dates següents: El dilluns 23 de gener de 1939, amb el bibliobús, la sortida de Barcelona cap a Girona i Can Pol de Montfullà incloïa Francesc Trabal Benesset i la seva esposa Antoinette des Bordevieilles, Josep Maria Trabal, Emília Benesset, mare de Francesc Trabal; Joan Oliver i Conxita Sellarès; Mercè Rodoreda, Armand Obiols, Lluís Montanyà, Cèsar-August Jordana, Aurora Benet, Joan i Núria Jordana i Miquel Joseph Mayol. El dimarts 24 de gener de 1939 en l'anomenat «camió d'en Pau Vila», un camió del servei d'Assistència Social, van emprendre el camí Pau Vila, Xavier Benguerel i la seva esposa, Domènec Guansé, Sebastià Gasch, Alfons Maseras, Josep Roure Torrent i un familiar, Magí Murià, la seva dona i els fills Anna i Jordi, i Ramon Vinyes. Caldria afegir-hi Pompeu Fabra i Dolors Mestre,

Girona apareix, del 23 al 26 de gener de 1939, com a punt de trobada i de pas; s'hi reflecteix l'amuntegament i el caos, la necessitat de combustible per continuar el viatge i les necessitats quotidianes d'alimentació. El pas de Girona cap a Can Pol de Montfullà ens acosta a un món apart que, en un refugi segur acompanyat d'obres d'art, quedava lluny de les angoixes i de les urgències més peremptòries que es vivien als carrers i a les cases de Girona. Una ciutat fosca com una gola de llop i un espectacle depriment del qual els escriptors volgueren allunyar-se.

MIQUEL JOSEPH I MAYOL: *Opus IV. Èxode 1939. De retorn a Catalunya*. Barcelona, Ed. Pòrtic, 1974

Les hores transcorrien molt de pressa, el temps escassejava. No era possible de traçar plans d'avançada, caldria acomodar-nos a les circumstàncies. Per començar, hi havia el problema del transport: no disposàvem d'altres vehicles que el bibliobús que prestava servei al front i un camió descobert que mecànicament fallava de vellúria. Aparellàrem el bibliobús al jardí del palau Robert. Al hall, esperant l'hora de sortida, s'hi trobava un grup d'intel·lectuals, alguns acompanyats de llurs famílies, d'altres els havíem de recollir al domicili de la Institució. Amb taulons que trobàrem al garatge, havíem improvisat uns bancs al llarg del vehicle per a acomodar-nos. La manca d'espai obligà a prescindir d'algunes maletes que els expedicionaris havien preparat per al viatge; les que carregàrem serviren de seient on s'acomodaren els qui no cabien en els bancs, prescindint de tota comoditat. Emplenàrem el tanc de gasolina; volíem endur-nos uns bidons de reserva, però pensant-ho millor, desistírem de fer-ho. Les disponibilitats del preciós líquid eren escassíssimes i calia deixar-ne una quantitat

amb les filles Carola, Teresa i Dolors; Antoni Rovira i Virgili, la seva esposa i els fills, Antoni i Teresa; i encara un tercer camió el dimecres 25 de gener de 1939 amb Avel·lí Artís Balaguer, Lola Peris i la filla Rosa Artís; Josep M. Francès, amb la dona (Florència Camps) i dos dels fills (Màrius i Joan Ramon) i Lluís Bransuela, amb la dona i una secretària.

Pot haver-hi alguns desajustos si ens atenem al testimoni dels textos —per exemple, de Benguerel—, segons els quals ell i Guansé es van trobar als carrers de Girona. Sigui com sigui, la nòmina és prou representativa per tenir una idea força completa de l'abast de l'expedició, de l'estada a Can Pol de Montfullà i del camí de l'exili i les diverses vicissituds. Naturalment, és obligat recórrer també als textos que vaig publicar en el llibre i que fan referència a aquest mateix episodi.

suficient per al camió que quedava a disposició dels amics que, no avisats a temps, poguessin sortir més tard o l'endemà.

Les alarmes i els bombardeigs aeris no paraven; quan ens disposàvem a anar-nos-en, les bombes queien pels voltants d'Hostafrancs. L'activitat aèria no havia parat en tot el dia; carreteres i camins de les rodalies de Barcelona eren bombardejats intensament tractant d'aïllar la ciutat i privar-ne la sortida. Preveient el perill que representava desafiar les bombes, per evitar-les, zigzaguejant, pel Poblenou i Sant Andreu, arribàrem a la carretera que voreja el Besòs. Per Montornès férem cap a la que d'Alella va a Granollers. Després, pels camins menys transitats, menys exposats a la persecució aèria, ens encaminàrem cap a Girona.

Prop de Granollers calgué aturar-nos. Els ocupants d'un camió ens feren senyals de baixar del vehicle; acabava d'haver-hi un bombardeig i els avions encara donaven toms per damunt de la planícia. Aculàrem el bibliobús en un trencant que conduïa a una masia propera; nosaltres ens posàrem a recer del canyar que vorejava el camí. Regnava un total silenci. La vida paralitzada, ni persones ni vehicles no transitaven; només sentíem el roncar dels motors d'avions. Començava a fosquejar; el fred del pla de Palou, on de petit amb els companys jugàvem a empaïtar-nos per entre els camps de cànem, es feia sentir. Jo, tant a prop de casa meva, em sentia isolat, perdut, semblava trobar-me en un altre món. El silenci no acabava de rompre's, fins que arribà el xiscle llunyà de la sirena d'alarma de Granollers avisant que havia passat el perill.

Reprenguérem la marxa: travessàrem la capital vallesana, que trobàrem deserta. Sols alguns soldats caminant d'esma transitaven pel carrer gran. Les portes i finestres de les cases, closes; ni una claror eixia pels finestrans. Els rígidament controls que la C.N.T-FA.I. havia establert a l'entrada i a la sortida de la població des del 19 de juliol, els trobàrem abandonats. Fins vint anys més tard no hi tornaria a passar, per aquell antic camí ral tantes vegades passejat. La meva joventut quedava a l'ombra de la vella Porxada que encara es dreça, esvelta, com un símbol viu del que fou en l'antigor la meva vila nadiua.

Tombant el coll del camí que condueix a Cardedeu, a una banda l'ombra de les runes de la torre de Pinós, a l'altra banda amagat de la vista dels qui transiten per la carretera, el cementiri amb els morts: familiars i amics reposant-hi. Vaig dir-los un parenostre. Els companys confiaven en mi; sabien que coneixia bé aquells camins i deixaren que continués guiant-los. La nit havia arribat; les dones, previsoros, ens donaren menjar de les poques reserves de queviures que duïen.

En apropar-nos a Girona topàrem amb la llarga caravana de vehicles i gent a peu que, igual que una riuada, es dirigien cap a la frontera, vençuts, espellifats, cansats, mig morts de gana i de pànic pel vol rasant d'avions durant el llarg trajecte. Girona era fosca com una gola de llop. El vent havia netejat l'atmosfera; resplendia la llum celestial, l'estelada il·luminava el camí, ens guiava en aquella nit plena d'amenaces. Carrers i places de la ciutat dels Setges, plens de gent cercant recer sota les voltes per guardar-se de la gelor, esperant que es fes de dia i continuar la marxa fins a la ratlla fronterera del Pirineu.

Paràrem prop d'una estació de gasolina on proveïen els autos i camions de l'exèrcit. La claror d'una llanterna dels soldats encarregats de subministrar-la em guià.

El sergent que donava les ordres autoritzava només les sol·licituds oficials. Per a contentar tothom facilitava solament una part de la quantitat que li demanàvem. —Deixeu-me fer, n'hi haurà per a tots, ben repartida. No insistiu. Us en donaré suficient per arribar a la frontera; ni més ni menys. N'hi ha d'haver per a tothom. Els conductors d'aquella corrua de vehicles no pensaven pas tornar enrere. No ignoraven que les forces republicanes reculaven incessantment, sense possibilitats de resistir i aturar l'investida. Com fos, volien arribar a França. Per ells la guerra s'havia acabat, es donaven per vençuts i no volien caure presoners; el seu únic anhel era fugir. La por els ho aconsellava, empesos pels vencedors. A nosaltres el combustible tampoc no ens arribaria fins a la frontera i vaig demanar-ne. El sergent que donava les ordres era un xicot que la sabia llarga, espavilat; complia dignament el seu deure. El bibliobús m'havia seguit. Parat davant la bomba de gasolina, el sergent llegí els rètols pintats a la carrosseria: Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura. Servei de Cultura al front.

—Aquest camió també ha fet la guerra. Tenim dret a proveir-nos?

—Us faré emplenar el dipòsit. Només en donem als vehicles de l'exèrcit; filem molt prim. Vosaltres, a la vostra manera, també heu ajudat els combatents del front. D'entre la multitud, que clamava combustible, vaig sentir que em cridaven:

—Joseph, Joseph. —Era en Frontera, sotssecretari del Departament de Cultura, que se'ns havia avançat en el trajecte. La llum de la llanterna el guià—. Us quedareu a Girona; podreu passar la nit a la Generalitat.

—No. No ens hi quedarem —vaig respondre-li—. Anirem a Bescanó a fer companyia a les obres d'art que s'hi guarden. Si veieu el conseller, feu el favor de dir-li on hem anat. Bona nit.

L'espectacle depriment de la ciutat no invitava a romandre-hi. Desconfiava d'aquella nit amb l'alta volta plena d'estels. A Can Pol de Montfullà, a Bescanó, podríem intentar descansar. No hi havia perill que els avions rondessin aquells verals. La carretera, des de Girona fins a Bescanó, la trobarem deserta; eren prop de les onze de la nit quan arribàrem a Can Pol. En aquell casal es guardaven valuoses obres d'art procedents dels museus i dels temples de les comarques tarragonines, algunes hi foren portades durant la batalla de l'Ebre, en evitació de pèrdues o de destrucció davant la perspectiva que prenia la contesa. Ignasi Mallol, director del taller de dibuix i escultura de Tarragona, s'havia instal·lat a Can Pol acompanyat de la seva família per tal de tenir cura de la seguretat de les obres dipositades. La nostra arribada els va sorprendre quan se n'anaven a dormir. No havíem menjat en tot el dia només que el mos de les poques provisions que duïen les mullers dels integrants del grup. Les nostres fesomies de fam i angoixa devien espantar la família Mallol, que s'afanyà a atendre'ns. Les escasses reserves que tenien guardades, que els haurien servit per a alimentar-se durant uns dies, les esgotàrem nosaltres en la curta estada en aquell bell indret, on la tranquil·litat fou trencada per la nostra presència en el tragí de la guerra.

Dimarts, dia 24. L'endemà fou de gran tràfec. Altres companys que havien arribat a Girona, assabentats que nosaltres érem a Bescanó, feren cap a Can Pol. Al matí arribà mestre Fabra amb la família; més tard, el matrimoni Torras-Baldó i llurs filles; a la vesprada, un nombrós grup d'amics que feren el viatge amb el camió que deixàrem, a propòsit, a la Conselleria. Recordo Pau Vila, Ramon Vinyes, Domènec Guansé, Xavier Benguerel i la seva esposa, Sebastià Gasch, Alfons Maseras, Josep Maria Francès amb la família, Anna Murià amb els seus pares i alguns altres que em fugen de la memòria o no en recordo els noms. Avel·lí Artís, amb la seva filla Rosa, i la senyora Peris, que havien viatjat en el mateix camió, es quedaren a Girona. (...) [*Miquel Joseph Mayol incrusta aquí un fragment de les Memòries de Xavier Benguerel que ometem per redundant amb el text que publiquem*].

No havia transcorregut mitja hora de l'arribada dels amics quan s'aturà, a l'era de la casa, l'automòbil de Pi Sunyer. Ansiosos com estàvem per les noves poc tranquil·litzadores que ens comunicaven els nouvinguts, la presència del conseller serví per a infondre'ns una certa esperança. Ens reunírem tots plegats amb el conseller a la sala del primer pis de la casa per a escoltar-lo. Poc, ben poques coses ens contà que no sabéssim. Part del Govern de la Generalitat es trobava a

Olot amb un grup de diputats del Parlament català. Companys, el President de Catalunya, es trobava en una casa de la costa, a Lloret precisament. Va dir-nos Pi Sunyer que tractaven la manera de facilitar-nos el pas de la frontera sense massa complicacions personals per evitar el perill d'anar a parar en un camp de concentració. Ens recomanà serenitat i confiança: «Penseu que no us abandonarem. Possiblement demà podré comunicar-vos quelcom de concret». Amb l'arribada d'un tan crescut nombre de persones, el problema alimentari es complicà. Tot-hom oferí els queviures que duia i, amb quelcom que ens va vendre —a força de pregar-li— un masover d'una casa veïna a Can Pol, poguérem sopar. Dormírem com el dia abans, asseguts a les cadires, alguns de cap a la taula; a en Benguerel, que estava malalt, li paràrem un llit a l'habitació que servia d'estudi a en Mallol, entre colors, pinzells i teles que mai no s'han pogut recuperar. Uns quants, en un racó, tractaven de sintonitzar la ràdio, desitjosos de notícies.

Dimecres, dia 25. A primera hora vaig visitar l'alcalde de Bescanó. Va prometre'm de donar-nos una ració de pa i una d'oli per a cada un dels allotjats a Can Pol. Pau Vila i Domènec Guansé, acompanyats del fill d'en Mallol, s'ocuparen d'anar-ho a recollir a la fleca. Tenien tanta gana que pel camí es menjaren la ració que els pertocava. Feia molt fred; els més joves es posaren a recer d'un marge per escalfar-se al sol; d'altres preferiren l'escalfor de la llar a casa els masovers.

La major part del dia transcorregué sense noves de cap mena. Ignoràvem si el Govern i els diputats eren a Olot. Cap al tard arribà el xofer del conseller amb l'encàrrec que no ens moguéssim de Bescanó: ja ens faria saber on havíem de fer cap. Davant la incertitud, vaig encarregar al xofer de respondre a Pi Sunyer que si no rebíem ordre contrària, l'endemà, a les vuit del matí, sortiríem cap a Olot per reunir-nos amb ell. La ràdio acabava d'anunciar la imminent entrada de les tropes franquistes a Barcelona. No estàvem disposats a romandre més temps a Bescanó i exposar-nos a no poder arribar a França abans que tanques-sin definitivament la frontera. Per això decidírem anar-nos-en l'endemà. Xavier Benguerel conta en les seves *Memòries* que adreçant-me a uns companys vaig dir que no volia ésser «ni un heroi ni un màrtir». És cert. La nostra tasca era acompanyar; vençuts no teníem altre remei que anar-nos-en; la vida per a mi té un gran valor; no he perdut mai l'esperança.

Aquella nit no dormírem. La notícia de la inevitable caiguda de Barcelona ens descoratjà encara més que no ho estàvem. L'endemà, 26 de gener, faria 298 anys que els catalans, ajudats pels francesos, derrotaren a Montjuïc i al pla

d'Hostafrancs l'exèrcit invasor del marquès de Los Vélez. Dolorosa coincidència; sabíem que, aquesta vegada, amb la guerra adversa, caiguda la capital, Catalunya no podria resistir. Els avions en vol veloç passaven en direcció de Figueres i Roses. Els pagesos d'aquells verals tancaren les portes. Durant el dia havíem tractat de comprar queviures, en va. A les masies s'excusaven que no els quedava res. A les hortes, en ple hivern, només hi havia quatre cols gegants amb unes poques fulles pansides per les gelades. Les dues botigues del poble tenien els prestatges buits. Enmig del silenci hivernal, ací i allà, havíem sentit cantar els pollastres, grunyar els porcs i mugir les vaques, i nosaltres sense possibilitats d'adquirir aliments. La nit semblava no acabar-se. Uns quants jugaven a cartes milers de pessetes en bitllets que mancaven de tot valor. Per distreure's, d'altres confeccionaren un gran mural amb fotos retallades dels diaris i amb escrits originals. Els qui feien versos n'escrivien de tota mena: nostàlgics, humorístics, a manera de rodolins d'auca, on deixaven palès l'estat d'ànim de cadascú.

Dijous, dia 26. Fosquejava encara quan començàrem a preparar el bibliobús i el camió per emprendre el camí d'Olot. Esperaríem les vuit com havíem enviat a dir a Pi Sunyer. Aparellat el camió, l'enviàrem a Girona a recollir Avel·lí Artís i els familiars que l'acompanyaven. El dia abans ens havia visitat per pregar-nos que el passéssim a recollir, que volia venir amb nosaltres. Retornà, el camió, prop de les nou, carregat amb baguls de cabina i caixes voluminoses sense deixar espai per als qui havien de viatjar-hi. Costà molt convèncer l'Artís que no podíem portar-ho; necessitàvem el camió per als qui no cabien al bibliobús. L'Artís es negava a abandonar les seves pertinences: roba de casa, vaixel·la, cortines, etcètera. Per culpa seva ens havíem retardat una hora. Descarregàrem el vehicle per acomodar-hi els qui havien de pujar-hi. Geniüt, el bo de l'Artís, desesperat, em digué:

—Podeu tornar-me a Girona. Ja trobaré la manera d'arribar a França sense abandonar l'únic que he pogut salvar!

—Bé. Si ho volem, ho carregarem de nou i us hi tornarem.

En veure'm decidit, l'Artís s'ho repensà i respongué:

—Si em prometeu fer-ho venir a cercar i portar-m'ho on anem, vindré amb vosaltres.

Vaig prometre-li-ho sense saber si podria complir la paraula. Els qui havien de viatjar en el bibliobús, la majoria dels qui hi havien vingut des de Barcelona, junt amb les dones i els infants dels darrers arribats, ocuparen el seu lloc. Amb ells duïen el reduït equipatge que els acompanyava. La resta pujà al camió. Costà

posar en marxa el motor del traquetejat bibliobús; la gelada caiguda aquella matinada ho dificultava. Eren prop de les deu quan arrencàrem. Mitja dotzena de quilòmetres enllà de Bescanó albiràrem l'auto de Pi Sunyer que venia d'Olot. L'ocupava només el xofer. Venia a dir-nos que allà no hi quedava ningú del Govern ni cap diputat. Molts ja havien sortit la nit abans, i la resta, a primeres hores del dia. Ell venia per ordre expressa del conseller per a fer-nos-ho saber.

—On han anat? —vaig preguntar-li.

—No m'ho ha dit, només m'ha encarregat que us aconsellava dirigir-vos a la frontera, al Portús; jo me n'hi vaig.

Havia proposat als companys que, una vegada a Olot i que haguéssim parlat amb el conseller, passéssim la frontera per Prats de Molló per evitar així la multitud de la Jonquera. Ara ens caldria cercar un altre camí. No em semblava encertat retornar a Girona i seguir la corrua d'autos, camions i gent a peu que feien el mateix camí cap a França, i passar llargues hores exposats als continus raids de l'aviació sobre l'estratègica carretera, esperant que els francesos ens deixessin passar.

Vaig proposar als que anàvem al bibliobús d'anar fins a Figueres passant per camins secundaris i evitar les cues de la carretera principal, i des d'aquella ciutat dirigir-nos al mas Perxés d'Agullana, on es guardaven valuoses obres d'art, la majoria procedents de la catedral de Barcelona. Tots hi estigueren d'acord; també els qui anaven en el camió, un cop assabentats del que ens havia dit el xofer del conseller.

DOCUMENT 2

JOSEP MARIA FRANCÈS I LADRÓN DE CEGAMA

Nascut a Lleida el 1891, morí a Ciutat de Mèxic l'any 1966, on havia arribat el 1942, exiliat amb el vaixell *Nyassa*. Militant republicà, s'adscriví primer a la UFNR i finalment a ERC. Va col·laborar amb *La Humanitat* amb una columna diària (1931-1938). Els darrers dies abans del final de la guerra, en fou el director. Escriptor autodidacte, publicà diverses novel·les en català abans de 1939 i en castellà a Mèxic, on escriví aquestes memòries. L'any 1934 havia escrit la lletra de la sardana *El saltiró de la Cardina*. Va exercir de secretari particular de Jaume Serra Húnter quan aquest fou president accidental del Parlament de Catalunya.

Segons totes les dades, Josep M. Francès va arribar a Girona el dilluns 23 de gener. Va buscar un lloc per menjar i dormir, i va recórrer diversos punts de la ciutat, pujava i baixava escales, va deixar la família⁵²⁵ a una plaça amb porxos, probablement la plaça de Sant Agustí; «la Ciudad de los Sitios se halla hipertrofiada de gente». Connecta amb alguns diputats del Parlament de Catalunya i sopen plegats molt probablement a les Butinyanes de la plaça dels Lledoners. Finalment, fan nit al saló de sessions de l'Ajuntament i l'endemà, van a Montfullà. Hi va passar les nits del 24 i 25 de gener. La matinada del 26, dijous, d'acord amb totes les narracions (Benguereel, Joseph), emprengueren el camí d'Olot, però a mig camí van rebre ordres de desviar-se cap als refugis del Pirineu a tocar de la frontera a Darnius i Agullana.

Francès s'explica en aquest llibre amb un to àcid, de retret cap a l'hostilitat («hosquedad y hurañía») que segons diu va trobar a Can Pol quan hi va arribar de Girona amb l'excepció d'alguns companys i amics que el tranquil·litzaven.⁵²⁶ L'amuntegament, per ell un autèntic maremàgnum, de Girona és una nota comuna, compartida amb tots els testimonis; la ruralitat de Can Pol és un cert oasi malgrat les tensions pròpies de les vicissituds i les contradiccions que van aguditzar les misèries humanes enmig d'alguna espurna de generositat.

FRANCÉS, JOSÉ MARÍA: *Memorias de un cero a la izquierda (medio siglo en comprimidos). Cincuenta años de la vida de una Ciudad y de cuatro continentes a través de los recuerdos de un hombre perfectamente gris*. Amb una «Semblanza de José María Francés» per Antonio Rovira y Virgili, Mèxic, Editorial Olimpo, 1962.

Dos veces Valls, el vigía, nos da la señal de alarma, «aviones!» y debemos echar pie a tierra para tendernos en la maleza. Pasan sobre nosotros en dirección a Gerona, oímos las detonaciones que nos hacen dudar de la seguridad de

525. L'acompanyaven la seva esposa Florència Camps i els seus fills Màrius i Joan Ramon. Màrius era mecanògraf del Parlament de Catalunya. Els fills surten a les memòries amb noms diferents (Rodolfo, Cándido...). El fill gran, Josep Maria, que havia lluitat al front, va passar uns mesos al camp d'Argelers fins que es va poder reunir amb la família a Tolosa de Llenguadoc abans d'emprendre el viatge cap a Mèxic.

526. Com es desprèn del text, els que el varen tractar bé foren Alfons Maseras, Pompeu Fabra, Ramon Vinyes, Cèsar-August Jordana, Anna Murià, Dalia Montes, Rosa Artís. És especialment dur i àcid amb Mercè Rodoreda i Francesc Trabal. També amb Domènec Guansé, de qui no s'ho esperava.

nuestra meta. Ni caso nos hacen. Por la carretera transitan sin cesar gentes de todas condiciones en marcha hacia el norte. Hombres, mujeres, niños. Inclusive una caravana de gitanos con sus carretas. Cada nuevo grupo de fugitivos es un impacto más en mi alma destrozada. Con todo, nadie corre, nadie chilla. Esto es más una peregrinación que una fuga.

Llegamos a Gerona al mediodía. La ciudad de los Sitios se halla hipertrofiada de gentes, de vehículos, que angustiosamente reclaman combustible. Son muchos los que pretenden seguir hasta la frontera; nosotros, según se nos dijo, íbamos a permanecer en la ciudad, pero se me hace muy dudoso. No veo posibilidad de que aquí se organice nada. Bosch Gimpera, el eximio catedrático, y Pi y Suñer, consejeros los dos, se multiplican por velar sobre nosotros, pero es difícil en el maremoto que nos sacude. No hemos probado bocado desde la salida y esto acaba de desmoralizarnos. El camión ha descargado buena parte de sus ocupantes, que deben contar con amigos en Gerona. Yo no conozco a nadie, ni sé adónde ir. Bransuela, que es expeditivo, y ejerce como emisario de Cultura, busca en vano una solución a nuestro caso. A las cuatro de la tarde esperamos todavía en la interminable fila de vehículos nuestra dotación de gasolina.

¡Qué magnífico blanco ofrecemos entre todos para la aviación fascista tan amiga de verter sangre! Pero, cosa rara, no somos inquietados. Por lo visto, la necesidad de exterminar medio millón de rojos aterroriza a Franco. Prefiere que nos vayamos cuanto antes y no le creemos problemas ante las democracias, que tanto le han favorecido a él en lugar de hacerlo con nosotros. Dejo a mi familia bajo los pórticos de una plaza, y me doy a buscar afanosamente, sin resultado, a la familia Morán y a mi hija. Intento ver al doctor Cunillera, que alguien me informa se halla en el Hospital General, pero me lo niegan guardianes hostiles. Finalmente, un gran muchacho, Sanahuja,⁵²⁷ oficial primero del Parlamento, me conecta con la familia Serra Húnter, y Simó Bofarull,⁵²⁸ con su segunda esposa. Se hallan presentes otros diputados y con ellos, mi familia y yo; dado que mi hijo Rodolfo es empleado del Parlamento, conseguimos que se nos ofrezca una cena muy decente en un *kindergarten* cercano a la Catedral. A todo esto, llevo horas envuelto en una especie de neblina cerebral que me lo hace ver todo como en un film borroso. Por primera vez sonrío desde hace ocho

527. Francesc Sanahuja i Gabarró, en realitat oficial segon del Parlament.

528. Jaume Simó Bofarull, polític reusenc. Fou alcalde el 1919. Va formar part l'agost de 1936 del jurat popular de Tarragona. S'exilià a Mèxic.

días, ante el enorme cuerpo de Simó Bofarull, que acomodado en una sillita de kínder, junto a una mesa de muñecas, ingiere tranquilo su ración.

No sé dónde estamos, sólo recordaré más tarde que subimos y bajamos escaleras de calles en pendientes. Sanahuja nos guía al Ayuntamiento, donde acampamos en el salón de sesiones. Tendemos en el suelo la manta que trajimos y nos creemos en un oasis. Dormir en el suelo, pero a cubierto, es muy preferible a yacer a la intemperie como tantos miles de personas hacen en este momento. Por cierto que la Casa Consistorial es un objetivo para la aviación enemiga, pero no pensamos en ello.

Un diputado, cuyo nombre no recuerdo ahora, me hace saber que su colega Morán salió de Sabadell, directamente a la frontera, por el camino de Ripoll, Ribas, Puigcerdá. Esto me contraria, pues esperé reunirme con ellos en Gerona. Pero confío poder hacerlo más tarde, no sé dónde ni cuándo. Al cabo vamos todos a un país amigo, donde se nos darán todas las facilidades... Eso creemos. De mi pobre Cándido, no tengo noticia alguna. Pero son muchos los que me tranquilizan. Parece que el ejército se retira en orden y me dicen que es el propio Líster quien dirige la retirada. Mi hijo seguirá a las tropas adonde estas vayan.

De madrugada nos despiertan. Debemos estar prestos a salir en dirección a Bescanó, pueblo próximo a Gerona. Recogemos nuestros bártulos y esperamos. La espera se dilata hasta las nueve de la mañana. A esta hora se nos sirve un refrigerio de café con leche enlatada y montamos de nuevo en el camión valetudinario, al que debemos la vida. Según nos informa Bransuela, en una masía patricia del pueblo adonde vamos será instalada la Consejería. La joven Dalia Montes halló a sus padres en Gerona y salió con ellos hacia nuestro punto de destino.

Bescanó está cerca, pero reina allí una tranquilidad que contrasta con el maremágnum gerundense. El espíritu gana con ello. Antinea, que se mantiene más serena que yo, no cesa de darme ánimo. Lo mismo Artís, que durante todo el éxodo me trató como hermano. Pero en Bescanó nos espera un duchazo de agua fría. En el vestíbulo de la masía vemos un grupo formado por Zeni de Vals, sus familiares y amigos. No encuentro palabras para expresar el recibimiento que me hicieron. Hosquedad, hurañía, es poco decir. Algo así como odio mezclado con horror. ¿Quién me mandaba a mí haber salvado la vida por mi cuenta, cuando ellos me sentenciaban a muerte? ¿Quién era yo para aspirar a compartir la tutela del Consejero y de los intelectuales franceses? En el fondo de todo un vil problema de calderilla, de egoísmo feroz. Eso era todo. Resabios de canibalismo, de Balsa de la Medusa. Permanecemos un día y medio en aquel lugar. Alfonso

Maseras, Pompeu Fabra, Ramon Vinyes y el propio Jordana me trataron como a un ser humano. Los demás, en especial Zeni de Vals y la repulsiva Rodoendros,⁵²⁹ me hicieron objeto en lo sucesivo de las peores desconsideraciones. Ella jamás volvió a dirigirme la palabra. Él lo hizo varias veces, siempre para molestarme y zaherirme. Su propia esposa, una linda francesa que antaño vendió medallitas en Lourdes, me miró como a un leproso bíblico.

En la masía recibimos techo y alimentos. Mi esposa e hijos, así como Dalia Montes y Rosa Artís, trataron de elevar mi moral con solicitud que nunca agradeceré bastante. Anna Muriá contribuyó a ello con su sincera amistad. No todo el monte es orégano. El matrimonio Resto-Doval, de momento, se produjo con extraordinaria corrección. Después de comer, llegó un propio con la orden de que todos los que estábamos en Bescanó saliésemos hacia Olot. Así lo hicimos, dejando los equipajes. Más tarde se vendría por ellos. El tiempo había empeorado y una lluvia menuda mezclada con escarcha nos hizo sumamente incómodo el viaje en camión descubierto. Los primates ocupaban el bibliobús. A mitad de camino, llegó contraorden. Nos alcanzó una motocicleta con instrucciones para cambiar de rumbo e ir a La Agullana, ya en la región pirenaica. Como se ve, nos acercábamos insensiblemente a la línea fronteriza. Al parecer, Luis Companys se hallaba en Darnius, con Miravittles, Poblet, Tauler y otros personajes.

Aunque el viraje me tranquilizó en parte, pues me aproximaba más a Figueras, donde me aseguraron que andaba el cuerpo de Transmisiones y con él mi hijo Cándido, al que ansiaba ver sano y salvo, mi abatimiento era tal que al contemplar a mi esposa y mis hijos, soportando por mi culpa la escarcha helada de la tarde gris, me di en lamentarme, a pesar de las buenas palabras de Maseras, de Artís y de Anna Muriá, que se daban cuenta de mi estado. No así Guansé, quien sentado en medio del carromato a motor, perdió la paciencia y se volvió bruscamente diciendo:

—¡Si está usted tan abatido, cuélguese de una higuera, pero no fastidie a la gente con sus lamentaciones!

Esta invectiva me hirió en lo más hondo, por venir de quien venía. De cualquier pisaverde de la pandilla de Zeni, no me habría dado frío ni calor. Pero de Guansé, al que siempre aprecié tanto... De hecho, era un solterón que no dejaba tras sí un hijo de diecinueve años bajo el fuego, ni ignoraba el paradero de una hijita idolatrada.

529. Francesc Trabal i Mercè Rodoreda.

DOCUMENT 3

CARLES FONTSERÈ

En el capítol XXXIII de les seves memòries sobre els «Últims dies de la guerra a Catalunya», Carles Fontserè, jove de 23 anys, fa una passada breu per Girona el dia 25 de gener. La descripció, no per reiterada, deixa de ser eloqüent: «Una llarga i lamentable corrua de persones i de vehicles avança espaordida per la carretera en direcció a Girona». Amb un camió de la DCA (Defensa especial contra aeronaves) s'aturen davant de les Torres de Palau («una masia-castell de Palau Sacosta») i des d'aquí explora la ciutat a la recerca dels serveis pels quals ell treballava i que ja són majoritàriament a Figueres. A Girona anirà al taller de litografia on treballava, com si res no estigués passant, el tipògraf i dibuixant Lluís M. Torrents, de qui Fontserè diu en un altre apartat de les memòries «que era considerat el millor dibuixant-litògraf de Barcelona i alhora un bon fotògraf entusiasta incondicional de la petita Leica». Després del pas efímer i fugisser per Girona, Fontserè connecta a Figueres amb Jaume Miravittles i el Comissariat de Propaganda i s'hi vincula i passen la frontera junts des de Darnius al costat de les primeres autoritats del país.

FONTSERÈ, CARLES: *Memòries d'un cartellista català (1931-1939)*. Barcelona, ed. Pòrtic, Vides i Memòries, 13, 1995.

Després de pernoctar i de dinar a Sils, el camió va deixar-nos davant d'una masia-castell de Palau Sacosta. Era el dimecres 25 de gener i la major part dels serveis de la DCA que ens havien precedit ja eren a Figueres, on s'havia traslladat el govern Negrín. El camió del comissariat, segons van dir-me, sortia unes hores més tard. Tenia temps d'arribar-me a la litografia de Girona que, si la memòria no em falla, era a l'actual ronda de Ferran Puig. Vaig trobar-hi el dibuixant Torrents absort en el seu treball, inconscient de tot el drama que passava al defora. Vaig preguntar-li si havia vist la meva mare i el meu germà, però l'home estava enfurismat, i sense fer cas de la meva pregunta se'm queixà amargament perquè tots els treballadors de la litografia havien abandonat el taller sense preocupar-se de la feina.

—D'aquesta manera —va exclamar-se Torrents— no serà possible enllestir el calendari de la DCA a temps.

Torno a Palau Sacosta. Una llarga i lamentable corrua de persones i de vehicles avança espaordida per la carretera en direcció a Girona. Aquells dies, l'aviació franquista s'acarnissava ferotgement sobre aquella multitud indefensa que fugia per les carreteres. A la masia-castell es respirava un ambient de camps qui pugui. En un dels annexos darrere la masia, un grup de soldats de diversos serveis, la majoria provinents de la defensa de costes, espera l'arribada de les tropes franquistes. Prefereixen el risc de ser fets presoners per l'enemic que les incerteses de la fugida, l'abandó de la família i del patrimoni. Entre ells, aguantant-se les cagarrines, com ell ha dit, i ofegant-se de divina paciència, hi havia Àngel Zúñiga, periodista barceloní que durant les dècades dels cinquanta i setanta serà el corresponsal quasi etern —27 anys— de *La Vanguardia Española* a Nova York i autor de l'excel·lent *Una historia del cine*. El juliol del 36 *La Vanguardia* va ser abandonada pel seu propietari, el comte de Godó, que «es feu fonedís com una rata esporuguida», i el diari va ser incautat per un comitè obrer anarquista. Després de l'ocupació de Catalunya per les tropes de Franco, *La Vanguardia* caurà en mans dels vencedors, que la convertiran en *La Vanguardia Española*, i durant més de quaranta anys no tindrà ni un sol director que sigui fill de Catalunya.

Davant la masia, esperant la sortida d'un camió, trobo els periodistes Carles Sala i Amadeu Serch. Estan barrinant la manera de fer-se fonedissos. Coincideixo amb el seu objectiu: passar la frontera sense precipitacions i, sobretot, sense aixecar sospites ni perdre el contacte amb la DCA. El comissari Garriga, de la Red de Observación, s'ha compromès a tenir-los informats del caire que agafin els esdeveniments. Em mostren un mapa de la frontera. Miro amb atenció el puntejat sinuós de creuetes que en el mapa separen Catalunya de França i m'adono que els meus coneixements de geografia són pèssims. Prescindint de demanar autorització al comissari ajudant, surto cap a Figueres amb els companys Sala i Serch en un camió de la Red de Observación, a la qual pertanyen ells dos.

DOCUMENT 4

PIETRO NENNI

Aquest destacat dirigent polític socialista italià va passar per Girona el dijous 26 de gener de 1939, quan Barcelona ja havia caigut en mans de les tropes franquistes. Havia participat a la Guerra Civil espanyola amb les Brigades Internacionals i va ser comissari polític de la Brigada Garibaldi. El valor del testimoni és la referència al caos, a la desorganització i al pànic de la multitud. La seva notorietat va créixer pel paper que va desenvolupar a la política italiana en el desenllaç posterior a la Segona Guerra Mundial i va ser cridat a diverses responsabilitats ministerials i governamentals.

NENNI, PIETRO: *La guerra de España*. Mèxic, Ediciones Era, 1964, 2a edició, 1967, de la primera edició italiana de 1958. Nenni, Pietro: *España*. Barcelona, ed. Plaza y Janés, SA, 1977. Traducció en tots dos casos de *Spagna*.

Después de la ocupación de Tarragona (15 de enero), Franco no tenía ante sí un Ejército propiamente dicho, sino núcleos desarticulados y desorganizados, mantenidos juntos por un milagro de voluntad. En tales condiciones, la defensa de Barcelona se hacía técnicamente imposible, y la capital catalana caía en manos de los fascistas el jueves 26. Esto es lo que ha ocurrido, entre una multitud de episodios, algunos gloriosísimos, otros bajos o grotescos, según la ley humana que hace a los hombres capaces de todas las cosas, desde la más bella hasta la más fea. Después de la ocupación de Barcelona, pareció por unos momentos que ya no podía haber resistencia alguna, no digo ya organizada, sino ni siquiera concebida.

Cuando llegué a Girona, la noche del jueves pasado, se puede decir que ya no había nada organizado, ni siquiera un punto de referencia o de apoyo. Presa de un pánico indecible, la población ya no era capaz de ninguna disciplina colectiva. Trenes, camiones, coches, carros... todos los medios de transporte eran tomados por asalto. Ya no se podía avanzar por las carreteras. Al miserable cortejo de fugitivos de Barcelona y de Badalona se unía casi toda la población catalana, incluso la que no tenía nada que temer y que cogía el camino hacia la frontera. Entre los olivares, en los fosos, a lo largo del mar, entre escenas desgarradoras, la multitud caminaba hacia Francia como hacia la vida. Las mujeres

caían agotadas, los niños morían de frío, los viejos se tumbaban bajo los olivos, en espera de la muerte... Toda una pobre Humanidad subía un doloroso calvario, y se mezclaban con la misma los elementos del Ejército arrastrados por el pánico popular.

En Figueras, capital improvisada, el Gobierno realizaba enormes esfuerzos por liberar las vías de acceso a la misma y canalizar a los fugitivos. El viernes, sábado y domingo pasados, los resultados eran ya considerables, sin que nadie pudiera predecir qué ocurriría mañana.

Por ejemplo, el sábado, el resultado de tres días de incesante trabajo fue destruido por el anuncio que, al parecer, había dado la radio de un desembarco fascista en Rosas y en Portbou. Por lo demás, en la sobreexcitación del momento hallaban crédito toda clase de rumores.

DOCUMENT 5

TEXT REPRODUÏT DE *IL NUOVO AVANTI*, 4 DE FEBRERO DE 1939

Al salir fuera, a la noche estrellada y fría, cada uno se preguntaba: «¿Epílogo o inicio de una nueva fase?». Y fue un epílogo. Diversos factores concuerrieron a hacer imposible la resistencia en Cataluña, entre otros, el nulo eco que tuvieron en Europa las palabras de Negrín, y la reaparición y agudización, el viernes 3 de enero [*sic*, febrer], tras el bestial y trágico bombardeo de Figueras y la caída de Gerona, de la oleada de pánico. La última línea de resistencia podía pasar bajo Gerona y, siguiendo el río Ter y apoyándose en el castillo de Figueras, trepar por los contrafuertes de los Pirineos hasta la Seo de Urgel y Puigcerdá. Ello exigía trabajos de fortificaciones, para los cuales faltaron el tiempo y la posibilidad, hombres resueltos, un material abundante y un territorio interior completamente libre de población civil. No fue posible. Tras la caída de Vich y de Gerona, no quedaba la más mínima esperanza. Ya se trataba sólo de salvar lo insalvable, o sea, a los combatientes. El éxodo se reanudó en masa el sábado 4 y se acentuó el domingo. Éxodo no ya de pobres mujeres despavoridas, de niños alucinados por el hambre, sino de hombres, de soldados, de combatientes, sobre los cuales pesaba la angustia de la derrota. El viernes tuve la oportunidad de escoltar a una columna de heridos en la

carretera que desde La Vajol, último pueblo catalán, descendían, por áridos senderos, hasta Les Illes, primer pueblo francés. En el límite de la tierra española, uno de los heridos se inclinó para besar el suelo de la patria. Todos tenían el rostro contraído por una indecible emoción.

DOCUMENT 6

EL 4 DE FEBRER A GIRONA I ELS PRIMERS MOMENTS DEL FRANQUISME.

EL TESTIMONI DE LES BUTINYANES

L'arribada de les tropes franquistes a Girona el 4 de febrer trobà la ciutat morta, exhausta, fumejant. Els testimonis que ens han arribat són limitats. Destil·len sentiments contraposats: la por d'una banda, l'alleujament de l'altra. L'eufòria alliberadora per a uns, la derrota i l'ensorrament del somni republicà per a uns altres. Maria del Tura Roura i Castanyer ens transmet l'eufòria; la recuperació del culte, el retrobament dels amics, la sortida al carrer del senyor Pere Llosas, el *Violai* a la Catedral el dissabte 4 de febrer a la tarda. Enric Mirambell ens fa una crònica més pausada, escrita molts anys més tard, però no ens estalvia l'aspecte desolador de la ciutat, les fàbriques i els comerços incendiats, cases afectades pels bombardeigs, el temor del retorn a Girona des de Quart. Assumpció Nicolazzi (en conversa amb J. V. Gay: *El Peninsular* (1855-2003). *Memòria d'un hotel de Girona* (Girona, 2002) ens transmet un record directísim: en els darrers dies de la guerra es va intentar incendiar l'Hotel Peninsular però el fet que hi hagués equips de transmissions ho va impedir. És també el testimoni de Joan Pacheco (*Demà tindrem sort. La història de Joan Pacheco, un nen a l'exili* de Núria Martí Constans, Girona, 2018), infant que marxa a l'exili, i que descriu els incendis, la destrucció, la política de terra cremada. Podem incloure també aquí el testimoni, ja esmentat, de Josep Pradas Puig, que, al costat del seu avi i de Líster, va veure com esclataven primer el pont de la Barca i després el pont de l'Aigua davant de la incredulitat de l'avi i la indignació del general per l'expressió d'estupefacció de l'avi Pradas que havia dit al general: «Què esteu fent?». J. V. Gay va dedicar a aquest moment, al *Dominical del Diari de Girona*, del 3 d'octubre de 2021, l'article «Visions i Memòries del 4 (o el 3) de febrer de 1939», amb un recull de diversos testimonis.

LES BUTINYANES

El convent de les Butinyanes ocupa un espai enorme configurat per un conjunt d'edificis heterogenis i un esglaonament de patis i terrasses. En els anys trenta del segle xx era el convent de referència de l'orde, amb una cripta on estan enterrats el fundador i la fundadora, el pare Butinyà i la mare Meranges, i on vivia sovint la Mare General per supervisar les tasques de formació del noviciat que s'hi desenvolupaven. El llibre d'on traiem els textos és d'autor anònim i potser d'autoria col·lectiva, però malgrat el seu subjectivisme té un gran valor testimonial. Hi trobem les tensions entre la Mare General, Dolores Gavirondo, i els comitès de Girona i ens assabentem de com a partir de juliol de 1936 hi va haver una dispersió de les monges del convent vestides de seglar, algunes en cases amigues de la mateixa ciutat i del mateix barri, com les dels senyors Butiñà, Mirandes, Dolors Masa i Carme Pericot. I també a les cases del canonge Canadell i del capellà del convent Bru Bonjons.

Coneixem les incidències a la casa de mossèn Jaume Arcelos, visitador, i confessor de les butinyanes. Entenem l'estira-i-arrotonsa d'una comunitat desmantellada, però nombrosa, les alumnes de l'escola, la vida del convent. L'arribada de refugiats andalusos, bascos, aragonesos, madrilenys, les penúries per acollir i donar menjar a prop de vuit-centes persones, les dietes i el subministrament de queviures i les giragonses per preservar la capella i la cripta de les destruccions dels Comitès.

Sabem que van demanar auxili a Joan Subias Galter, a qui diuen «Subiet», que va enviar-hi tres obrers: entre d'altres, el constructor d'orgues Aragonès, que havia intervingut en el desmuntatge de l'orgue de la Catedral i que en la seva condició també de conserge del Museo Popular les va aconsellar de dur al Museu els ornaments, les catifes, i com en les parts més necessitades de protecció hi van enganxar uns cartells que deien «Monument Nacional, incautat per la Generalitat».

Una especial rellevància adquireix la relació entre les monges i Josep Creixans Sabater, anarquista dels comitès, que es va mostrar condescendent amb la comunitat i a qui el llibre dedica un capítol sobre una arrogància prepotent, des del punt de vista de les monges, l'exercici del poder sense límits, la decisió d'exonerar de les flames el conjunt de les instal·lacions del convent i específicament els llocs més sagrats, i en darrer terme l'accident de cotxe que va tenir. El seu germà Ricard Creixans Sabater, tipògraf, va ser regidor de l'Ajuntament de Girona durant una etapa de la guerra en representació de la CNT.

El text que hem triat ens acosta al final de la guerra, als bombardeigs, a l'estat de la ciutat, a l'arribada de les tropes franquistes i del bisbe, a l'estat del Palau Episcopal i a la represa del culte.

*Breve historia de la vida del Instituto de las religiosas hijas de San José durante el tiempo del dominio rojo, 1936-1939, Barcelona, Imprenta Altés, 1941.*⁵³⁰

Incontables escenas nos habían detallado los refugiados que podían, con sobrados motivos, hacerlo; no obstante, nos quedaba duda de que cuanto narraban pudiera, ser verídico. Al oírlo de personas que nos merecían entero crédito, la cosa cambió; hasta, aquí, las fatigas anexas a la guerra, nos impedían experimentar otro temor que los terribles asaltos de los rojos; mas, al tenerlos cerca de la capital catalana, la alegría antes completa se empañó un tanto y se empañaba más a medida que la llegada de catalanes nuevos, que abandonaban sus tierras, nos persuadía de la proximidad. Para acabarnos de asegurar, uno de los principales se entrevistó cierta mañana con la Directora, anunciándole que, horas después, recibiría la visita del alcalde, nada menos, y que le interesaba, grandemente que este señor se retirara persuadido de que los refugiados no carecían de nada y de que vivían contentos. La visita no llegó, pero lo cierto es, que desde este día, Girona abrió sus secretos almacenes de comida y las aguas tragarón enormes cantidades de comestibles en mal estado. Desde la evacuación de Tarragona, en nuestros comedores comían siete u ochocientas personas distintas en cada hora, porque el miedo no los dejaba reposar.

De la mesa se levantaban satisfechos porque sí, como es verdad, no se les daba más que un plato, este era abundante, ya que la única medida que

530. El pes del convent de les Butinyanes a la ciutat de Girona és indiscutible i la funció que va desplegar durant els anys de la Guerra Civil com a centre d'acollida de refugiats i com a escola i menjador popular és una referència freqüent en els textos sobre el moment. La història de l'orde es pot resseguir fil per randa en els tres volums del professor José ANDRÉS-GALLEGO (2021), *Francisco Butiñá y las butiñanas (1834-1899)*, Madrid, Ediciones 19; *La hora de Isabel Maranges (1899-1922)* (2021), Madrid, editorial Ygriega, i *La expansión de las Hijas de san José en la encrucijada del siglo XX*, (2021), Madrid, Editorial Ygriega. Sense cap mena de dubte, aquest darrer volum és el més rellevant per a la temàtica d'aquest llibre i ens acosta a les relacions entre la comunitat, les seves superiores, les monges, les novícies i les autoritats locals bé de l'Ajuntament, bé dels comitès antifeixistes i molt singularment de la condescendència final, per necessitat segurament, del comissari Josep Creixans, que va consentir la continuïtat de l'activitat en el convent sense cap destrucció i va lliurar de les flames la capella i la cripta.

nos imponían los administradores era la de no ocasionar quejas. Los soldados estaban en las cercanías de Barcelona y era causa suficiente para que la multitud, horrorizada por los estragos del bombardeo y por los asaltos de las tropas moras, que repercutían, corriera alocada sin esperar a vehículos de transporte y como el dinero no tenía valor, y ropa no tenían, se sentían impelidos a correr, libremente; huyendo de la muerte ignorando, que, quizás, esta les aguardaba en el principio, al medio, o al fin de la carrera loca que emprendían. Llegaban a Gerona exhaustos, ateridos, daban compasión; era lo más crudo del invierno y no les era posible hallar un bocado en el penosísimo viaje. Muchos tomaban alimentos calientes en nuestros comedores, después de quince o veinte jornadas de correr, sin cesar, aguantando continuos bombardeos que, al causar víctimas, quedaban insepultas a lo largo del camino. Y Barcelona era todavía la cuna de Negrín. Gerona era un hervidero de gente de toda clase y aun los gordos azuzaban a sus huestes, para impedir a toda costa la toma de la que es orgullo de España. Pero los planes de la Divina Providencia marcaban el final de la lucha para ella, y un 26 de enero apareció sitiada por completo después de haber dejado marchar lo indeseable. Entre ellos, por desgracia supo escabullirse lo que ciertamente convenía retener, a fin de que a su tiempo, hubieran hecho efectivo el préstamo de sangre que sin conciencia exigieron en el suelo rojo español, a rojos y blancos, durante el periodo más vergonzoso que la nación padeció.

Al día siguiente los barrios bajos pasaban a poder de los Nacionales, y aquella misma noche Radio Barcelona se levantaba, gozosa, para proclamar su libertad, libre del yugo pesado que durante dos años y medio soportó y nos invitaba a recibir a los portadores de la paz, con paz. El día 27, es decir al siguiente de la toma, una misa de campaña borraba con creces las abominaciones de almas que, entregadas a toda clase de abusos, habían podido cometer. El culto quedaba restablecido.

Liberación de Gerona: Entre tanto, los bombardeos se sucedían con mayor frecuencia, y más duros, llegando uno de los últimos a sentarnos y levantarnos en una comida hasta doce veces, con la respectiva descarga; cayeron bombas en nuestros cuatro puntos cardinales, dos vinieron a parar al refugio que dirigían nuestras Hermanas (Sagrada Familia), pero por fortuna no explotaron; varias debieron caer en la catedral, abriendo un gran boquete en la parte superior de la misma, y en las Pedreras (que es una montaña cerca de nuestra casa), Dios sabrá las que reventaron.

Nuestra Casa Generalicia quedó con muchos cristales rotos, y la fachada denuncia en muchos sitios los efectos de la metralla. Pero San José, nuestro Padre Fundador, e indudablemente muchas Josefinas, recabaron del Señor la exención completa de desgracias personales. Esta lluvia de pólvora nos duró, con pequeños espacios de descanso, desde el domingo hasta el viernes por la tarde; ya para esta fecha nos encontrábamos en Gerona las que teníamos idea de quedarnos hasta la liberación; los soldados se despedían sin otro acuerdo de defensa que el que les sugiriera su voluntad en conformidad con la agilidad de sus piernas. Al escapar, gritaban: «Adiós, Gerona, para siempre; mañana serás de...». Para dejarnos alguna obra como recuerdo digno de su estancia, los rojos (no señalamos ni soldados ni paisanos) prendieron fuego a las fábricas y almacenes de mayor importancia y saquearon las viviendas de los de derechas más destacados, así como las de aquellos que en su precipitación habían abandonado sus haberes; a sus expensas, los hambrientos celebraron desde la víspera la fiesta que se preparaba, comiendo lo robado o asaltado, que (dicho sea de paso) era de la mejor calidad.

A la noche del viernes, enormes detonaciones la hirieron en su silencio; nos encontrábamos sin luz y completamente rodeados, por los montes, de cañones nacionales, que permitían conocer, a medida que las horas pasaban, que se nos acercaban a pasos agigantados. En el centro de la ciudad instalaron una batería roja que contestaba a las milicias católicas, mientras las creían lejos.

A la madrugada, los terribles estampidos de los obuses nos despertaron para cerciorarnos de que la lucha continuaba; querían vencer a sus enemigos, ponerlos en polvorosa y traernos la paz, pero sin más camino que el de la redención.

Las Hermanas sabían esto a la perfección, y para lograr conservar la vida y participar del bienestar que ansiábamos, se levantaron de la cama y bajaron al rincón que tenemos en el fondo del comulgatorio, donde se unieron a las Madres, que, especialmente para aminorar las impresiones tan dañosas para el corazón de la Rdma. Madre, se recogieron allí. Pasaron varias horas; serían las nueve de la mañana; crecía el número de disparos y una nube de obuses atravesaba de parte a parte nuestro pueblo. Nosotras, asustadas, alegres, no sabemos explicar. Sabíamos muy bien que un obús podía en un segundo deshacernos; los sentíamos pasar innúmeros sobre nuestras cabezas, pero, el pensar que aquí terminaba el suplicio continuado durante dos años y medio superaba a la gran dosis de miedo que poseíamos. No presenciaremos reconquista más aterradora; no es extraño que la gente huyera, a la desbandada; hacía falta ser monja, estar

vestida de seglar y tener mucho deseo de tornar a nuestra antigua vida para someterse a semejante prueba.

Con la misma certeza con que por el eco de las detonaciones dedujimos que se acercaba «Atila», sentimos, después de unas dos horas espantosas en todo el sentido de la palabra, que la muerte se alejaba con su tétrico cortejo. Habíamos resistido; la cauterización de nuestros males y como a esta se sigue un adormecimiento, general, así permanecemos aletargadas, sin osar dar señales, aun cuando no éramos de Companys.

Sobrecogidas en los rincones, aguardamos algunos momentos, esperando una señal cierta de libertad; nos daban mucho miedo las imprudencias de los moros, que, por desgracia, en repetidas ocasiones tuvo la mujer española que lamentar. Gracias al silencio sepulcral que manteníamos, pudimos escuchar en la plaza una voz jovial, alegre, que, animosa, nos gritó en la puerta: «Bajen, bajen, no pasen cuidado, que no hacemos nada». Con pausa abrimos, para que nos diera lugar a cerrarla, caso de que se tratara de algún ejemplar de la raza mora, pero bien abierta a nuestra vista se presentó un simpático militar «blanco», que por su acento conocimos ser italiano, que nos extendía su diestra con franqueza; la estrechamos con el mismo sentimiento y con la alegría con que hubiera abrazado a su defensor un condenado a muerte.

Su primera frase fue un estentóreo «viva Franco» y su primer gesto, la extensión horizontal del brazo, con una ligera elevación de la mano; en seguida nos mostró la torre de la Catedral donde él y su comandante habían izado la bandera nacional española. ¡Qué momentos! Ver aquella enseña por tanto tiempo deseada y esperada.

Pasada la primera emoción, vimos muchísimos soldados, y aunque moros también entraron en Gerona, aquí no los vimos. Debían tener noticia del hambre que pasamos y a cada mujer o niño que encontraban a su paso, le alargaban sus provisiones. Al caer de la tarde, el inmenso gentío que se había refugiado en los montes para librarse de los choques que resultaban de un cambio de régimen volvió nuevamente a sus casas. Los establecimientos y pisos particulares saludaban a Franco, y el emblema nacional ondeaba en los centros oficiales. Gerona había cortado las cadenas que la esclavizaban; la paz era ya, su posesión.

Por ser monjas nos visitaron muchos italianos, admirándose de que siéndolo, no difirieramos de las demás mujeres. No entendían al odio que pudiera despertar un hábito. La guerra había terminado, las privaciones y disgustos tocaban a su fin. Profesas y novicias-profesas *in articulo mortis*, habían entregado el

alma a su Criador en nuestras casas; pero con todo, aún en la revolución, los religiosos gozamos de grandísimos consuelos. Por la Casa Madre han pasado miles de rojos, en su mayoría antirreligiosos furibundos; intentaron múltiples veces arrojarnos despiadadamente de ella; nos ha costado sudor y lágrimas, pero la Rdma. Madre puede, desde el primer momento de la liberación, acoger a cuantas Hermanas se le presentan buscando en su regazo el cariño y consuelo de que tanto tiempo se vieron privadas.

No está dicho todavía el fundamento, base de nuestra principal alegría: El pueblo entero conoce la brutalidad con que en los primeros días de la revolución se incendiaron y saquearon desde las iglesias mejores hasta el más insignificante y sencillito oratorio. Sabe también, que los locales de estas mismas iglesias no destruidas, eran preferentemente empleados como cafés, bailes públicos, etc. y hace que la opinión general crea que no sólo en Girona o en Cataluña, sino que en la zona completa, no quede un templo sin profanar. Pero si esta es la creencia común, es porque ignoran que en nuestro rincón hay una capilla intacta, exenta de la menor profanación, que podrá abrirse al día siguiente de la instauración del régimen franquista, al culto público hoy más querida y asistida de los fieles, que atribuyen a un milagro permanente su preservación, no solo de la furia, roja, sino también de los tristes efectos del bombardeo que en el mismo frontal tuvimos que lamentar.

A qué se debe el prodigio? ¿Será a la protección de San José, a la de nuestro Padre Fundador, a los merecimientos de aquellas víctimas que, tronchando su juventud, volaron a los empíreos celestes en el tiempo, más calamitoso? ¿Serán las lágrimas de una Madre que confiadamente se acercaba al que es Omnipotente para pedir socorro en cada tribulación? No investiguemos; sea lo que fuere, lo positivo reclama de toda Josefina de verdad, fidelidad al espíritu del Instituto que tanto mimo robó a Nuestro Señor, quien, sacando bien del mal, hizo posible que en la misma casa donde el impudor, la blasfemia y los vicios más repugnantes habían sentado sus reales, se pudiera en el acto ofrecer el sacrificio propiciatorio por excelencia, para con Dios, de cuantos existen.

Parecerá mentira, pero al asistir de nuevo en público a la santa Misa, vimos que, en especial los seglares, habían olvidado las ceremonias. Se celebraron varias misas al día siguiente, o sea el Domingo en nuestra Iglesia en las que comulgaron los soldados y gran cantidad de fieles. Emocionante en extremo resultó la misa de campaña que se celebró en las escaleras de la Catedral, donde una masa incontable de hombres católicos, pisoteando la impiedad que habían

vivido, doblaban sus rodillas en la consagración, mientras con religioso silencio se dejaban oír los acordes de la Marcha Real española. A muchos se les veía enjugarse las lágrimas de emoción, ¡Tantos recuerdos se debían agolpar!

Las visitas de soldados navarros, requetés y de otras partes constituyeron en nuestra casa la nota peculiar de aquellos días. Venían en tropel, portadores de saludos de nuestras Hermanas de la España blanca o de familiares que aprovechaban el primer servicio de correo oral. A nosotras nada nos parecía suficiente para agasajarlos; los tratábamos como a hermanos, aunque no los conociéramos. ¡Qué buena impresión hacía el escuchar de boca de estos hombres conversaciones en las que traslucían su profunda convicción religiosa! Nuestro convento tuvo la dicha de ser uno de los primeros en vestir por segunda vez el santo Hábito, dándonos altísimo ejemplo nuestra Madre General, que, aprovechando la fecha de su cumpleaños, quiso, celebrarlo con esta novedad.

También hemos de dar gracias a Dios por la prontitud con que muchas Hermanas se pusieron a disposición de sus Superiores, desde las primeras horas de ser liberadas. Muy gratos son estos recuerdos en los que se patentiza la unión arraigada que existe entre los miembros y la cabeza; pero sin duda nos es más agradable traer, a la memoria, el saludo que con motivo de la reintegración a la silla de su Diócesis, nos dedicó nuestro excelentísimo señor Obispo de Gerona.

Encontró el Palacio saqueado de arriba abajo, sin muebles ni utensilios, por lo que aceptó la humilde, pero sincera oferta, que de nuestra vivienda le hicimos. Siempre tranquilo de semblante, nos dirigió, palabras de afecto paternal, interesándose por la suerte que nos cupiera durante la guerra, charla que atento escuchó con infantil curiosidad. Se asombró al vernos con el traje seglar y manifestó deseo que, particularmente las novicias, comenzaran con presteza la vida normal. Aquí se alzaba un inconveniente, producido por los refugiados cuidados por ellas que, si bien pensaban marchar pronto, no sabían, cuándo lo harían. Teníamos muy cerca la festividad de San José; y ¿qué mejor día para tomar la librea distintiva de nuestro Instituto. Además, nos ofrecía la particularidad de poder vestir el 19 lo que en otro 19 abandonamos. Se organizó un triduo de reparación y acción de gracias al que concurrió muchísimo público. Nuestra iglesia, en la que no faltaba lo esencial, el Prelado, quedó convertida en la pequeña catedral de Gerona. Llegada la fiesta, catorce Hermanas hicieron su profesión perpetua, seis renovaron sus votos, veintiuna novicias por segunda vez vestían el santo Hábito, y varios refugiados adultos hicieron la Primera Comunión».

DOCUMENT 7

LA CASA-REFUGI DE CARLES RAHOLA A LA RONDA DE FERRAN PUIG

Els darrers dies de gener de 1939 l'apilament de gent a Girona que buscava ni que fos només per una nit un refugi, un llit, un racó i un mos per apaivagar la gana, no parava de créixer. El sentit de la diàspora, el paper de Girona com a darrera etapa, com a porta de l'exili, va accentuar entre el 22 de gener, diumenge, i el 4 de febrer, dissabte, el protagonisme de la vella ciutat de les pedres daurades, dels reflexos de la llum de les cases a la superfície tremolosa del riu, que s'engrandeix. Per uns dies, exageren les cròniques, tot Barcelona és a Girona. Els llocs més inversemblants esdevenen l'aixopluc desitjat. Els dirigents republicans de la ciutat obren les seves cases en un acte de generositat solidària. Les cases de Laureà Dalmau i de Miquel Santaló s'omplen d'amics, de polítics, de periodistes. Passa el mateix, porta per porta, amb Miquel Santaló al pis on vivia Carles Rahola a la ronda de Ferran Puig. El 23 de gener, quan hi arriben Conxita Ventosa i els seus familiars, encara hi troben una cambra i uns llits; abans s'han trobat amb diversos llocs plens i a Can Miquel Santaló hi ha la família Aiguader i la família Escofet, amb Antoni Escofet Pascual, que va ser elegit alcalde de Vilanova i la Geltrú a les eleccions de gener de 1934, represaliat arran dels fets del 6 d'octubre i restituit en el seu lloc el febrer de 1936 i que, un cop acabada la guerra, es va exiliar a Xile.

El paper acollidor de la família Rahola-Auguet pren aquí un relleu especial, adquireix uns perfils molt nítids i tant Conxita Ventosa com Agustí Cabruja ens acosten a una visió molt propera, senzilla, d'una gran càrrega emotiva. El pont entre aquests dies de gener de 1939 i els fets i els textos de Carles Rahola escrits en els dies anteriors al 15 de març, quan seria afusellat, estableixen un fil de continuïtat entre un moment i l'altre, i erigeixen el testimoni d'un reconeixement necessari.

CONXITA VENTOSA I PINILLA

Els personatges d'aquest text són principalment Joan Ventosa i Roig i Josefina Pinilla i els seus fills Conxita, Núria, Isidre i Abel. Aquests dos darrers eren al front. Joan Ventosa havia estat el 1916 alcalde de Vilanova, va ser diputat a

Corts el 1931 i entre l'octubre de 1933 i el gener de 1934 va ser conseller d'Economia i d'Agricultura amb el president Macià. Destacat dirigent cooperativista, impulsor de cooperatives, durant la Guerra Civil va ser nomenat membre del Consell d'Economia de la Generalitat. De vegades, els camins de la informació són capritxosos. Aquest text de Conxita Ventosa m'era del tot desconegut fins que, de cop, un correu electrònic em va il·luminar. Neus Pinart, treballadora del Parlament de Catalunya, ha tingut sempre un interès especial per desvetllar el coneixement de les interioritats del Parlament i dels seus treballadors i ha rescatat de l'oblit noms de persones que hi estigueren vinculades, especialment durant els anys de la República i de la guerra. L'any 2017 ens vam escriure per parlar de Lluís Franquesa i Feliu, que havia estat oficial major accidental del Parlament de Catalunya i que també havia estat regidor de l'Ajuntament de Girona. Aquest estava casat amb Maria Rahola i Auguet, filla de Carles Rahola, a qui vaig conèixer en el meu viatge a Xile arran del plebiscit de l'any 1988. La filla gran de Carles Rahola es trobava a la casa dels seus pares de la ronda de Ferran Puig el dia que hi van arribar Conxita Ventosa i els seus fills, i unes hores més tard hi arribaria des de Barcelona Lluís Franquesa i Feliu. Va ser allà on el matrimoni Franquesa-Rahola va passar els darrers dies de la guerra a Catalunya abans d'emprendre el camí de l'exili. Hi van coincidir una nit amb Conxita Ventosa i el seu fill Abel Pascual Ventosa; aquest, l'abril de 2022 es va adreçar a Neus Pinart tot preguntant-se si el fill del matrimoni Franquesa-Rahola encara vivia. Com que arran dels contactes de 2017 jo havia intercanviat correus electrònics amb ell demanant-li el recordatori de la mort de Maria Rahola, Neus Pinart em va reenviar aquest correu que, en certa manera, tanca 83 anys més tard aquella trobada a casa els Rahola de Girona: l'Abel Pascual Ventosa li preguntava si sabia si en Francesc Carles Franquesa Rahola era viu, ja que «vam tenir unes hores de coexistència —pel que es veu, ens portem un meset de diferència d'edat—, quan ens vam allotjar a casa seva el 1939, fugint cap a França». Abel Pascual esmentava el llibre de la seva mare.

I ha resultat un text entranyable, ple de tendresa, d'una banda, i ple de detalls de vida quotidiana, de fraternitat republicana i de generositats compartides en els difícils camins del final de la guerra i de l'exili. Les penúries materials es barregen amb els noms de les famílies i les persones que buscaven refugi i aixopluc fugint del franquisme i la repressió. Els perfils que es dibuixen de la generositat dels Rahola i d'alguns trets distintius de l'escriptor gironí adquireixen un alt valor testimonial.

VENTOSA I PINILLA, Conxita (1980). *Temps de guerra (diari íntim, 1938-1939)*. Vilanova i la Geltrú: el Cep i la Nansa, p. 50-52.

23 de gener [dilluns]. Ens avisa el pare, molt de matí que, cap al migdia, podrem sortir quatre o cinc de nosaltres en un camió de les cooperatives cap a Girona. Marxarem els pares d'en Joan, la mare, la Teresa, el nen i jo. Els altres ens seguiran probablement en un camió de la fàbrica. Carregadíssims, anem fins al carrer París, on hi ha el magatzem cooperatiu i allà ens cal encara vèncer un munt de dificultats. Per fi ens fan una mica de lloc a la part del darrere del camió, que és cobert, i ens arreglen una espècie de banc sobre unes caixes de pots de llet. El pare d'en Joan va davant amb el xofer i el mecànic, i nosaltres anem força bé.

Seguim la carretera de la costa i la mare d'en Joan s'esgarrija quan veu tants senyals de bombardeig. Quan passem per Badalona hi ha alarma aèria, però no passa res. El nen va tranquil, passa d'uns braços als altres i, de tant en tant, fa una bona dormida. Deixem la costa i entre un paisatge on comencen a aparèixer els roures i les alzines, ens acostem a Girona. Dinem sota uns arbres al costat de la carretera. La mare d'en Joan va aguantant i el pare l'ànima durant les parades. Nosaltres mirem de treure importància a les coses i fem el cor fort.

Els voltants de Girona, que jo no coneixia, són bellíssims i dono gràcies perquè, tot i les preocupacions, tinc encara despert el sentit de la bellesa i en disfruto. Si fos una excursió de plaer!

Arribem per fi, molt sotraguejats a mitja tarda. Comença a fer-se fosc i l'arribada a la vella ciutat no és gaire falaguera. El pare ens ha donat en sortir dues cartes i, la Teresa i jo, anem a la recerca d'un lloc per passar la nit, ja que el magatzem de les cooperatives és molt petit i només hi ha una taula i quatre cadires. A més de fer-hi molt fred, no hi ha lloc ni per estirar-se a terra.

En primer lloc, anem a Correus i entreguem una de les cartes a un senyor amic del pare que ens rep molt bé, però queda desolat en dir-li el motiu de la visita. Té més de trenta persones allotjades a casa seva i ens explica que ha omplert materialment tots els racons de Correus. Primera desil·lusió. Per altra part, sabem que no cal pensar a trobar lloc a cap hotel ni casa particular. Tot és ple a vessar.

Seguidament anem a casa de Miquel Santaló, que no hi és, i ens rep la seva senyora, que és molt amable. Tenen allotjats la família Aguader i els Escofet de Vilanova. No gosem ni demanar lloc per a nosaltres. Ells mateixos fan demanar a un parell de fondes si hi ha lloc. Tot és ple. Finalment, la senyora Santaló

pregunta als seus veïns, Carles Rahola i família, si ens poden fer un xic de lloc per a la nit i contesten afirmativament. Quin pes que ens hem tret de sobre! És trist arribar a un lloc que no coneixes i haver de mendicar per un raconet. Contentes d'haver trobat una solució momentània a la nostra situació, ho comuniquem a la família i després de menjar una queixalada, tornem tots cap allà. Els pares d'en Joan no es fan gaire càrrec de la situació i els amoïna molt haver d'anar així d'un lloc a l'altre.

A casa els Rahola ens reben molt bé, no sé com els ho podrem agrair! Ens han preparat una habitació amb dos llits i encara n'arreglen una altra per als pares. És una família senyora i amable que ens encanta; està composta pel matrimoni: ell una mica gran, patriarcal i molt simpàtic, i la seva esposa, més jove i també molt amable. Tenen dues noies. La gran, Maria, té un nano poc més gran que el nostre i el seu marit té un càrrec important al Parlament de Catalunya i encara no ha vingut de Barcelona. Quan veuen l'Abel, es desvien per afalagar-lo i em porten un bonic moisés per a ell. L'avi, Carles Rahola, ens porta el seu net i el deixa al costat del meu sobre el llit. Encara que més magrissó és bellugadís i eixerit. Ell comenta:

—Quin quadre! Pensar que algú pugui estar d'acord amb gent que consenten bombardeigs que poden matar criaturetes! La nit a la casa és agitada. Sentim el timbre moltes vegades i pensem que els han arribat forasters. Estem quietes, quietes, per no fer nosa...

24 de gener, [dimarts]. Efectivament, aquesta nit ha arribat el marit de Maria i ells també es preparen per fugir. Els Santaló i tots els altres ja són fora. Encara ens fan esmorzar i insisteixen que banyi el nen, posen fins i tot una estufa a l'habitació. Ens fa pena donar tanta molèstia i els admiro perquè veig que, tot i passar greus preocupacions, fan amb nosaltres com si tot fos natural. El banyo finalment i m'agrada vestir-lo davant d'ells amb les seves robetes brodades... malgrat anar com a rodmons. En sortir, ens trobem amb la resta de la família: el pare, Joan, Núria i Conxita, i ens *despedim* dels nostres hostes i de la casa hospitalària que ens ha acollit. És una barreja de místic i catalanista: la casa és plena d'imatges religioses, llibres catalanistes i un retrat dedicat del president Macià. A mig matí sortim en dos camions de la fàbrica cap a Castellfollit de la Roca [...].

DOCUMENT 8

AGUSTÍ CABRUJA I AUGUET A CARLES RAHOLA

El text que Agustí Cabruja va dedicar a Carles Rahola confirma el testimoniatge de Conxita Ventosa i de molts altres refugiats que en un moment o altre van acudir o van tractar d'acudir a l'acollida de la família Rahola. Quan Agustí Cabruja hi arriba, Lluís Franquesa ja era a la casa i això vol dir que Cabruja hi degué anar el 26 de gener, dijous. Cabruja emprendria el camí de l'exili que el dugué a Mèxic, on es va dedicar al món editorial i va fer valdre les seves habilitats de periodista i escriptor que havia desenvolupat a *El Poble de Salt*, *L'Autonomista* i *La Humanitat*. Com a membre d'ERC, durant la Segona República, va ser secretari dels comissaris de la Generalitat a Girona Josep Puig Pujades, Martí Jordi Frigola i Eduard Layret.

CABRUJA I AUGUET, Agustí (2002). *Homes de la meva terra*. Edició i introducció de Manuel Castaño. Epíleg de Dani Vivern. Il·lustracions de Miquel Bohigas. Girona: Diputació, col·lecció Josep Pla, núm. 11, p. 287-288, del perfil biogràfic més ampli que Cabruja dedica a Carles Rahola, p. 285-294.

I és que Carles Rahola, com a bon fill de la costa i empordanès de soca-rel que era, sentia en el fons del seu cor la lluminositat del nostre mar i la bellesa del nostre paisatge. La gent de Girona l'estimava; pocs homes hi han gaudit, com ell, d'una tan general simpatia. Era, la seva figura, il·lustre, venerable. La nit de la caiguda de Barcelona, abans d'emprendre el camí de la frontera, vaig anar a casa seva; vivia a la ronda de Ferran Puig, a uns passos de la Devesa. Era ple de gent, sobretot d'escriptors i periodistes de fora, els uns dormint, en matalassos estirats per terra, als passadissos i a la sala, altres asseguts silenciosament i amb cares llargues entorn d'una taula, com Francesc Pujol, el filòsof de Martorell.

—Fica't cap ací dins el menjador —va dir-me Lluís Franquesa, el seu gendre en adonar-se de la meva arribada. Havíem acordat de marxar junts l'Emili Vigo, el Ribas farmacèutic, el metge Bonet i algun altre.

Vaig entrar-hi. Carles Rahola, amb la seva figura d'apòstol, bondadosa i acollidora tenia als braços el seu net de bolquers, que no deixava de plorar.

—Fa més d'un quart que el passejo i no hi ha manera d'aturar-li el ploríc —va dir-nos, amb un mig somriure d'home benèvol i resignat. Després, acostant-me a Lluís, vaig preguntar-li:

—Ell, es queda?

—No vol pas venir. Però, a última hora, a veure si es decideix.

Efectivament, se'l va poder convèncer. L'home, amb l'automòbil d'un amic, amb el seu net i la Maria, la seva filla gran, va arribar a la frontera. En veure, però, aquella allau de gent, allà, enmig de la pluja i mig morts de fred, fent cua esperant el moment d'entrar a França, es va horroritzar d'aquell espectacle i, sensible i cohibit com era de naturalesa, se'n va tornar cap a casa. El seu gendre, amb el passaport del seu sogre als dits, que li va expedir immediatament el nostre consolat de Perpinyà, regentat en aquell moment pel senyor Josep Puig Pujades, l'estigué buscant hores i hores inútilment.

Un cop van haver arribat a Girona les tropes de Franco, ell va tornar fidelment i pacientment al seu treball de cada dia, com si res no hagués passat. No obstant això, quan va començar a veure que es detenia la gent i que els piquets d'execució funcionaven a tot drap, ja no va viure tranquil.

Un dia va mig insinuar els seus temors a un vell amic funcionari.

—Fugi, home... Vostè, què ha de témer? Si durant tot aquest temps només ha fet que bé! A més, vostè mai no ha estat polític; és un escriptor... —li respongué el pobre Carles Elps, amb tota la bona fe d'aquest món. L'endemà, uns agents de policia el detenien en el mateix moment que anava a entrar a la seva oficina. Carles Rahola és l'home que el dia 19 de juliol va salvar els clergues de la catedral de Girona: el canonge Morera, Verdaguer i altres eclesiàstics. Jo, potser més que ningú, puc parlar d'aquest assumpte.